

МАСАВАЯ ЛІТАРАТУРА Ў СУЧАСНАЙ ВЫДАВЕЦКАЙ ПРАКТЫЦЫ БЕЛАРУСІ

Сучасны кніжны рынак Беларусі значна адрозніваецца ад таго, які прапаноўвалі нам выдавецтвы ў XX стагоддзі. Асноўнае адрозненне абумоўлена наяўнасцю ў рэпертуары беларускіх выданняў значнай колькасці твораў так званай масавай літаратуры. «Тэрмін “масавая літаратура” дастаткова ўмоўны і абазначае не столькі шырыню распаўсюджвання таго ці іншага выдання, колькі пэўную жанравую парадыгму, у якую ўваходзіць дэтэктыў, фантастыка, фэнтэзі, меладрама і інш.» [8, с. 5].

З усіх жанраў масавай літаратуры ў сучасных аўтараў найбольшую папулярнасць набылі любоўныя і дэтэктыўныя раманы. Іх мастацкія вартасці розныя – ад амаль поўнай адсутнасці да сапраўды якаснага сюжэтнага і стылістычнага выканання тэксту. Успрыняцце такіх твораў таксама рознае як чытачамі, так і даследчыкамі. Большасць, у асноўным тыя, хто лічыць сябе носьбітамі і абаронцамі «высокай» літаратуры, крытыкуюць гэтыя раманы за прымітыўнасць і пошласць (В. Далінскі). Іншыя ж спрабуюць апісаць «апавядальныя каштоўнасці і выяўленчыя сродкі» і «звязаць іх з каштоўнасцямі і нарматыўнымі ўзорамі» (А. Бачарава). Правільную, на нашу думку, пазіцыю ў гэтым сэнсе займае сучасны пісьменнік М. Крышчук: «Амаль усё жыццё прайшло без фантастыкі, прыгод і дэтэктываў. А шкада. Тыя, хто ўпіваўся падобнай літаратурай у дзяцінстве – шчаслівыя людзі. Дэтэктывы і прыгоды здымаюць часова галаўны боль вечных пытанняў, робячы выгляд, што займаюцца з табой гімнастыкай розуму і навыкамі мімалётнай праніклінасці і спачування» [6].

Мэта нашага даследавання – выявіць статус любоўнага і дэтэктыўнага раманаў як найбольш шматлікіх твораў масавай літаратуры ў сучаснай выдавецкай практыцы Беларусі.

Вытокі гісторыі гэтых жанраў даследчыкі знаходзяць адпаведна ў XVIII і XIX стагоддзях. Пачатак росквіту любоўнага рамана прыпадае на 1740 год у Англіі, калі выдавец і рэдактар Сэмюэл Рычардсан надрукаваў свой дэбютны твор «Памэла, альбо Узнагароджаная дабрадзеінасць». Упершыню раман пра закаханых з розных сацыяльных сфер заканчваўся шлюбам. Гэты твор стаў сапраўдным бестселерам, а гісторыя Памэлы і містэра Б. выйшла за межы літаратуры і стала ледзь не феноменам у культуры Англіі таго часу.

Распаўсюджванню ружовага рамана паспрыяла творчасць Джэйн Остэн і сестраў Бронтэ. Менавіта гэтыя аўтары, на думку В. Вайнштэйн, стварылі ўзорныя вобразы герояў і гераінь, адлюстравалі паэтыку жаночага ўнутранага

маналогу, кананізавалі асаблівы тып мужчынскага персанажа. Акрамя таго, дзякуючы папулярнасці твораў Дж. Остэн і сёстраў Бронтэ, узніклі шматлікія спробы перайманняў. І ўсё ж такі росквіт жанру любоўнага рамана «як жанра масавай літаратуры прыпадае на сярэдзіну XX ст., калі склаліся асноўныя формулы і тэхнікі ружовага рамана, узніклі асобныя выдавецтвы, засяроджаныя выключна на друку “ружовай” літаратуры» [5]. З’явіліся нават «класікі» аналізуемага жанра – Барбара Картлэнд, Даніэла Стыл.

Тэрмін «дэтэктыў» быў упершыню ўведзены ў літаратуру амерыканскай пісьменніцай Аннай Кэтрын Грын, якая ў 1878 г. выдала свой першы дэтэктыўны раман «Справа Лівенуортаў». Твор меў каласальны поспех. Наступныя шэдэўры гэтага жанру стварылі вядомыя пісьменнікі: Э. А. По, К. Дойл, А. Крысці, Э. Вуд і інш.

Паколькі гісторыя развіцця жанраў любоўнага і дэтэктыўнага раманаў у сусветнай літаратуры ўжо дастаткова працяглая, былі выпрацаваны пэўныя каноны жанраў – зместава-кампазіцыйныя стэрэатыпы і эстэтычныя шаблоны. На думку Л. Зіміной, «без пэўнай долі стандартызацыі мастацкая камунікацыя была б немагчыма, бо агульнапрынятыя стандартныя канструкты даюць агульную глебу пісьменнікам і чытачам» [4, с. 40]. Дзякуючы такой асаблівасці масавай літаратуры пісьменнікі, выдаўцы, літаратуразнаўцы робяць спробы сфармуляваць патрабаванні, правілы да дэтэктываў і любоўных раманаў.

Напрыклад, шэраг практычных парад стваральнікам дэтэктываў можна знайсці ў артыкуле С. С. Ван-Дайна «Дваццаць правіл для напісання дэтэктыўных раманаў» [3]. А расійскае выдавецтва «Ліхачоў» адкрыла прыватную вэб-школу для нявопытных аўтараў «Школа пісьменніцкага майстэрства». Працытуем урывак з іх рэкламы: «Магчыма, вы не новы Гогаль, не новы Талстой ці Дастаеўскі, але вы рускі пісьменнік. Вам па вызначэнні ўжо зайздросціць любы амерыканец, таму што асабіста вы асветлены вялікімі імёнамі класікаў рускай літаратуры, устаяце пад іх сцягі, працягваеце іх справу. Генералы ў адстаўцы, шэф-повары рэстаранаў, дырэктары заводаў і інстытутаў, рыэлтары і дэпутаты, пракуроры, суддзі і адвакаты, прыемныя дамы і дамы прыемныя ва ўсіх адносінах выношваюць у тайніках сваіх патэнцыйна цікавых для публікі душ па-сапраўднаму небывалыя сюжэты, гадамі нервуюцца і пакутуюць, страчваюць здароўе і сварацца з бліжнімі, не ведаючы, як правільна выкласці і данесці плады сваіх роздумаў аб жыцці ці свае фантазіі расійскаму народу, які пакуль што яшчэ чытае» [3].

«Школа пісьменніцкага майстэрства» абяцае «накіраваны прафесійны ўзровень індывідуальнага навучання і настаўніцтва» па секцыях *раман, мемуары і біяграфіі, навуковая фантастыка і фэнтэзі, дамскі раман, любоўны раман, трылер, дэтэктыў* [7].

Падобныя «інструкцыі» накіраваны на максімальнае спрашчэнне і скарачэнне стадыі выдавецкай падрыхтоўкі кнігі. Яны складаюцца на падставе сацыялагічных даследаванняў і адлюстроўваюць варыянт найбольш запатрабаванага на дадзены момант рамана.

Рэдакцыйнай падрыхтоўцы выданняў надаецца мінімум увагі, у выходных звестках можа быць толькі карэктар. Калі ж з тэкстам працуе рэдактар, то фактычна яго функцыя набліжаецца да карэктарскай – выправіць памылкі і «прычасаць» твор стылістычна. Таму буйныя выдавецтвы размяжоўваюць аддзелы масавай літаратуры і іншыя, бо прынцыпы работы з імі розныя. Больш увагі надаецца вокладцы – яна змяшчае ілюстрацыю, «характэрную» для любоўных і дэтэктыўных раманаў, найчасцей мы бачым на вокладцы абдымкі мужчыны і жанчыны ці чалавека з пісталетам у руцэ. У прынцыпе ўсе вокладкі з такіх кніг можна памяняць месцамі ў межах аднаго жанра, і нічога не парушыцца.

Чытачы і даследчыкі, знаёмыя з гісторыяй развіцця літаратурнага працэсу ў свеце, адзначаюць, што ў пачатку XXI стагоддзя наш (краін былога СССР) літаратурны працэс (а дакладней – масавая літаратура ў ім) ідзе тым шляхам, які прайшла літаратура Захаду ў XX стагоддзі. Тым не менш, ёсць пэўныя істотныя адрозненні. Ахарактарызуем беларускую выдавецкую практыку для аналізуемых жанраў.

Першае, на што абавязкова звернем увагу, – гэта серыйнасць масавай літаратуры. Прычым адно выдавецтва можа прапаноўваць па дзве – тры аднатыпныя серыі, розніца між якімі звычайна не зразумела. Назвы серый таксама аднатыпныя і могуць супадаць у розных выдавецтвах. Прывядзём прыклады.

Любоўныя раманы сёння выпускаюць нешматлікія беларускія выдавецтвы: «Книжный Дом», «Современная школа», «Букмастер». Дарэчы, апошняе спецыялізуецца выключна на масавай літаратуры. Водгукі на яго прадукцыю розныя, многа негатыўных, напрыклад на адным з форумаў можна прачытаць: «...Што за выдавецтва такое – «Букмастер». Базіруецца яно, здаецца, у Беларусі (калі не памыляюся), выдае кнігі ў зусім жахлівых вокладках з кашмарнымі назвамі, і да гэтай пары не прагарэла». Інфармацыю аб гэтым выдавецтве, сапраўды, знайсці складана. Найхутчэй, што друкуюцца ў ім не толькі беларускія аўтары, а і расійскія.

Паралельна выпускаюцца дзве серыі з творамі пра каханне і не толькі – «Современный женский роман» (ёсць варыянты з падсерыяй «Небо в алмазах») і «Современный роман о любви». У першай серыі выйшла 76 кніг, у другой – 10. Назвы серый дэманструюць адсутнасць адзінай тэрміналогіі: выдавецтва размяжоўвае жаночы раман і раман пра каханне. Узнікае пытанне, як правільна разумець паняцце «жаночы раман»: гэта раман для жанчын (і зноў пытанне – што маецца на ўвазе) ці напісаны жанчынамі? Знаёмства з вокладкамі паказала, што маецца на ўвазе першы варыянт, таму

што хоць большасць аўтараў кніг і жанчыны (Юлія Лукава, Аляксандра Сашнева, Вольга Мішына), але ёсць і мужчыны (Павел Калібін, Алег Чыстоў, Уладзімір Эйснер).

У серыі «Современный роман о любви» таксама аўтары ў асноўным жанчыны (Стэла Чыркова, Эльвіра Уладзімірава), але ёсць і адзін мужчына – Аляксандр Він.

Падобныя назвы серый і ў іншых выдавецтваў – «Книжный Дом» прапануе серыю «Любовный роман» (творы Ганны Клімавай, Аляксандры Трубінай, Таццяны Кавалёвай, Сяргея Клімковіча, Ігара Мацвеева), у гэтай серыі ёсць і перакладныя (на рускую мову) творы – раманы польскага аўтара першай чвэрці XX стагоддзя Тадэуша Даленга-Мастовіча («Знахар», «Прафесар Вільчур», «Тры сэрцы»), сучасных англійскіх аўтараў Ізабэль Чэйз, Кэці Слэйк, Маргарэт Роўм і інш. У 2014 г. пачалі выходзіць творы ў серыі «Элитный женский роман» (Жана Грышчанка «Время абсента»).

Выдавецтва «Современная школа» з 2010 г. выпускае перакладныя з ангельскай мовы творы Мэры Камінгс у рамках серыі «Современный женский роман».

Аматары жанру дэтэктыва могуць знайсці розныя яго віды, выпушчаныя ў свет беларускімі выдавецтвамі. Выдавецтва «Современная школа» прапануе серыю «Современный детективный роман», у якой выходзяць у асноўным творы рускамоўных аўтараў (Е. Зіміна, Т. Ефрэмава), але ёсць і перакладныя (М. Камінгс). Серыя з такой жа назвай ёсць у выдавецтва «Букмастер», творы ў ёй таксама айчынныя і перакладныя. Гэтае ж выдавецтва выпускае серыю «Современный остросюжетный роман» (творы Н. Берзінай) і «Отражение». У апошняй выйшаў цыкл гістарычных і гатычных дэтэктыўных раманаў Вадзіма Дзеружынскага, аб’яднаных яркімі героямі – журналістам Алесем Мінічам і прафесарам Чэславам Дайновічам.

«Книжный Дом» падрыхтаваў цікавую серыю «Детективное агентство “Тандем”», у межах якой выйшла 7 кніг Ягора Крымава пра ўрача хуткай дапамогі Аляксандра Някрасава і капітана міліцыі Віктара Журбу, якія разблытваюць складаныя гісторыі жыцця і смерці, кожную хвіліну рызыкуючы ўласным жыццём.

Шэраг кніг прапануе выдавецтва «Харвест», якое ўваходзіць у склад расійскай выдавецкай групы АСТ і з’яўляецца афіцыйным прадстаўніком яе прадукцыі. «Харвесту» належаць серыі «Крутой русский детектив», «Детектив-загадка», «Детектив Серебряного века», «Шпионский детектив: лучшее» і інш., у якіх прадстаўлены ў асноўным небеларускія аўтары розных часоў. Аднак у серыях «Детектив», «Современный детектив» і «Классический детективный роман» гэтае ж выдавецтва выпускае творы і беларускіх пісьменнікаў (напрыклад, М. Чаргінца). Ёсць нават падсерыя «Библиотека Союза писателей Беларуси».

«Мастацкая літаратура» прапануе серыю «Детектив – Боевик – Триллер», адрасаваную ў асноўным моладзі і падлеткам. Яны ўжо добра ведаюць кнігі А. Федарэнкі «Афганская шкатулка» і Г. Аўласенкі «История вместо математики».

«Беларусь» у межах серыі «Белорусский детектив» прапануе аповесці і раманы Ліны Багданавай.

Цікава, што некаторыя аўтары прапануюць творы ў рознапланавых серыях. Напрыклад, Ганна Клімава вядома нам як аўтар твораў з серыі «Современный женский роман» і «Современный детективный роман» (выдавецтва «Книжный Дом»).

Акрамя серыйнасці, звяртае на сябе ўвагу адсутнасць «чысціні» жанру. Можна сказаць, што беларускія варыянты любоўнага рамана ўключаюць элементы іншых жанраў – дэтэктыва, трылера, што непрымальна класічным ружовым раманам. Большасць беларускіх твораў раскрываюць ці ўздываюць мноства тэм і праблем, акрамя ўзаемаадносін паміж мужчынай і жанчынай. Напрыклад, Ганна Клімава ў сваім рамане «Осенняя женщина» акцэнтуюе ўвагу на такіх «балючых» праявах нашага жыцця, як дагляд нямоглых пажылых родзічаў (Зоя і Анжэліка Фёдараўна), узаемаадносіны сям’і і ўсыноўленага з-за мяжы дзіцяці (муж і жонка Перышы і іх прыёмны сын з Беларусі Віктар), адпраўка дзяўчат за мяжу ў сексуальнае рабства пад выглядам працы гувернанткамі ці сядзелкамі (Крысціна), дамашняя тыранія (Лідзія Сяргееўна і яе муж) і інш. Пры гэтым знаёмства герояў, якія і складаюць асноўную любоўную сюжэтную лінію, адбываецца толькі ў сярэдзіне рамана і ледзь не да канца твора яны прыглядваюцца адно да аднаго. З гэтага можна зрабіць выснову, што раман у большай ступені сацыяльна-псіхалагічны, чым любоўны.

Што тычыцца беларускіх дэтэктываў, то яны адпавядаюць заяўленаму жанру, асабліва калі не забываць, што сусветная практыка ў напісанні дэтэктыўных раманаў вельмі разнастайная. Напрыклад, А. Бырысенка вылучае дэтэктыў-галаваломку, гатычны, навуковы, перавёрнуты, палітычны, паліцэйскі, псіхалагічны, фантастычны і інш. дэтэктывы [1].

Цікава назіраць і за тым, як аўтары ставяцца да беларускіх рэалій – маюцца на ўвазе наша мова, назвы вуліц, гістарычных падзей і інш. Тыя пісьменнікі, якія друкуюцца ў Расіі, нічым прыкметна «беларускім» свае творы не насычаюць, і ў анатацыях да кніг рэдактары ніколі не адзначаюць, што аўтар кнігі беларус. Пісьменнікі, якія выдаюцца ў нас, наадварот, падкрэсліваюць «беларускасць» свайго твора, хоць і пішуць выключна паруску (хутчэй за ўсё, каб мець магчымасць пашырыць кола чытачоў). Напрыклад, у згаданым вышэй рамане Ганны Клімавай падзеі адбываюцца ў Мінску. Героі гуляюць па вуліцах Кірава і праспекту Незалежнасці, ходзяць на Камароўскі рынак і, шукаючы трапнае слова, насычаюць сваю гаворку беларускай лексікай. Вось як абмалёўвае перспектывы свайго жыцця Даша:

«Я становлюсь актрисой местного разлива, играю в спектаклях с гнусными декорациями, а чтобы немного подзаработать себе на зимние сапоги, снимаюсь у рекламе беларускага тэлебачання, дзе я буду папярэджваць глядачоў наконт таго, каб яны эканомілі электрычнасць». Яшчэ адзін прыклад ужо дыялектнай гаворкі: «Зо-о-ойка! – визгливо кликали ее бабы. – Зойка! Ня лезь тамака, дурная! Засмокча багна! Чуеш?»

Афармленне беларускіх выданняў таксама не заўсёды нагадвае традыцыйныя кнігі з ружовымі раманамі. Нашы выдавецтвы найчасцей прапануюць кнігі ў цвёрдых вокладках, папера газетная, фармат стандартны – 84 x 108 1/32. Выданні не маюць ілюстрацый, толькі на вокладцы, прычым карцінка, таксама не характэрная для любоўнага рамана – задуменны, інтэлектуальны жаночы твар, самотная фігура на фоне гарадскіх вуліц... І толькі лагатып серыі аддае даніну модзе – ружовае сэрца, мужчына і жанчына ў абдымках і інш.

Такім чынам, можна адзначыць, што любоўныя раманы, якія прапануюць беларускія выдавецтвы, можна так называць вельмі ўмоўна, таму што яны не адпавядаюць большасці жанравых крытэрыяў. Жанравую прыналежнасць падкрэсліваюць толькі назвы серый. Самі творы ў сваёй большасці з'яўляюцца сучаснымі сацыяльна-псіхалагічнымі раманамі або апавесцямі, якіх, дарэчы, дастаткова, нягледзячы на тое, што ў назвах серый заяўлены «раманы». Гэта чарговы раз падкрэслівае ўмоўнасць назвы.

Падводзячы вынік, адзначым, што беларускі кніжны рынак актыўна развіваецца. І як безумоўны факт трэба прызнаць, што нарэшце і на постсавецкай прасторы з'явіліся ўмовы для яго развіцця. Наша літаратура ідзе тым шляхам, які літаратура Захаду прайшла ў XX стагоддзі. Працытуем М. Чарняк: «Масавая літаратура ўзнікае ў грамадстве, якое ўжо мае традыцыю складанай “высокай” культуры і вылучаецца ў якасці самастойнай з'явы, калі становіцца, па-першае, камерцыйнай і, па-другое, прафесійнай» [8, с. 10–11].

Абодва названыя крытэрыі ў нашай масавай літаратуры ёсць. Вялікая колькасць твораў і наяўнасць выдавецтваў, якія спецыялізуюцца на масавай літаратуры, сведчаць аб яе камерцыйнасці. Вялікая колькасць якасных твораў і наяўнасць «сваіх», беларускіх, рыс у выбары і інтэрпрэтацыі тэм, вобразаў, месца і часу дзеяння ў творы сведчаць аб прафесійнасці беларускай масавай літаратуры. А гэта значыць, што нашы выдавецтвы могуць зарабляць грошы і канкурыраваць на кніжным рынку, аўтары – рэалізоўваць свае творчыя амбіцыі, а чытачы – чытаць айчынную літаратуру на любы густ.

Літаратура

1. Борисенко, А. Не только Холмс / А. Борисенко [Электронный ресурс] — Режим доступа. — URL: <http://magazines.russ.ru/inostran/2008/1/bo7.html> – Дата доступа: 30.04.2013.

2. Бочарова, О. Формула женского счастья. Заметки о женском любовном романе / О. Бочарова // Новое литературное обозрение. – 1996. – № 22. – С. 292 – 302.
3. Ван Дайн, С. С. Двадцать правил для написания детективных романов / С. С. Ван Дайн [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://scriptmaking.ru/библиотека/189/42308/ван-дайн-сс-двадцать-правил-для-написания-детективных-романов.html> – Дата доступа: 30.04.2013.
4. Зимина, Л. В. Современные издательские стратегии / Л. В. Зимина. – М.: Наука, 2004. – 274 с.
5. Каханьскі, З. Раман пра ружу ці ружовы раман? / З. Каханьскі // ПрайдзіСвет. – 23 верасня 2010 г. // [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <http://prajdzisvet.org/critique/23-raman-pra-ruzhu-tsi-ruzhovy-raman.html>. – Дата доступу: 19.05.2015.
6. Крышук, Н. Расписание. Игра для взрослых / Н. Крышук // Звезда. – 2001. – № 2.
7. Лихачев, С. Любовный роман. Понимание жанра / С. Лихачев // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.proza.ru/2013/02/20/2280>. – Дата доступа: 19.05.2015.
8. Черняк, М. А. Массовая литература XX века: учеб. пособие / М. А. Черняк. – М.: Флинта, Наука, 2007. – 432 с.